

Бескорса В.М., кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри образотворчого мистецтва і культурологічних дисциплін, завідувач кафедри музично-інструментальної підготовки вчителя факультету іноземної філології

Лосева О.С., ст. викладач кафедри фортепіано

Лосев О.С., ст. викладач кафедри фортепіано

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

СВІТОГЛЯДНІ ОСОБЛИВОСТІ ДАВНІХ СЛОВ'ЯН: УСПАДКУВАННЯ ТА МОДЕРНІЗАЦІЯ ТРАДИЦІЙ

Анотація. Розглянуто історичний період розвитку культурного ареалу слов'ян часів Київської Русі. Визначено писемні джерела щодо вивчення культурно-мистецької спадщини слов'ян: літописи, кодекси й записи норм права, князівські земельні грамоти, тощо. Однак, ці та інші джерела частіше характеризують зовнішні події східнослов'янської історії, що розгортаються за рахунок побудови політико-економічної системи та соціальних відносин. Актуальними є питання, які можуть розкритися через причинно-наслідний зв'язок – де систематизація зовнішніх і внутрішніх стосунків, будівництво політико-економічної системи, розвиток соціокультурного простору є наслідком раніше розвиненої суспільної форми, побудованої на родових звичаєвих стосунках та календарно-обрядових формах давніх слов'ян. Метою дослідження є виявлення особливостей світогляду, вплив зовнішніх факторів на моделювання ментальних ознак слов'янського етнотипу. В основі світогляду слов'ян, що відбивається в їх принципі побутування і в соціально-культурній організації, лежить форма постійного природного відродження. Традиції родових (народних) знань, на основі етнічної пам'яті, краще за все проявляються в через обряди, ритуали, святкування, культу, норми поведінки тощо. В роботі виділено дві групи релігійних вірувань давніх слов'ян: обожнення природи і культ роду, а також виокремлено особливості форм віросповідання – практичний, побутово-господарський характер, натуралістичне спрямування тісно пов'язані з навколишнім світом.

Ключові слова: писемні джерела, особливості світогляду, етнічна пам'ять, культ роду, успадкування традиції, календарно-обрядовий цикл.

Анотація. Бескорса В., Лосева А., Лосев А. *Мировоззренческие особенности древних славян: наследование и модернизация традиций.* Рассмотрен исторический период развития культурного ареала славян в период формирования Киевской Руси. Определены письменные источники по изучению культурно-

художественного наследия славян: летописи, кодексы и записи норм права, княжеские земельные грамоты и т.д. Однако данные источники чаще всего характеризуют внешние события восточнославянской истории, разворачивающиеся за счет построения политико-экономической системы и социальных отношений. Актуальными являются вопросы, которые могут раскрыться через причинно-следственную связь – где систематизация внешних и внутренних отношений, строительство политико-экономической системы, развитие социокультурного пространства является следствием ранее развитой социальной формы, построенной на родовых отношениях и календарно-обрядовых формах древних славян. Целью исследования является выявление особенностей мировоззрения, влияние внешних факторов на моделирование ментальных признаков славянского этнотипа. В основе мировоззрения славян, отражается в их принципе употребления и в социально-культурной организации, лежит форма постоянного природного возрождения. Традиции родовых (народных) знаний, на основе этнической памяти, лучше всего проявляются через обряды, ритуалы, празднования, культы, нормы поведения и т.д. В работе выделены две группы религиозных верований древних славян: обожествления природы и культ рода, а также выделены особенности форм вероисповедания – практический, торгово-хозяйственный характер натуралистического направления тесно связаны с окружающим миром.

Ключевые слова: письменные источники, особенности мировоззрения, этническая память, культ рода, наследования традиции, календарно-обрядовый цикл.

Annotation. Beskorsa V., Loseva O., Losev O. *Features of world outlook of the ancient Slavs: succession and modernization of traditions.* Examination of historical period of development of Slavonic cultural area at the time of Kievan Rus. Definition of written sources to use in studies of cultural and art heritage of Slavs: chronicles, codex, rules of law records, princes land certificates etc. However, these and other sources more often characterize external events of East Slavonic history that happen on the account of formation of political and economic system and social relations. The most topical are issues that may be revealed through cause-effect relationships, where systematization of external and internal relations, building of political and economic system, development of sociocultural space is a result of social form developed before and based on tribal customary relations and calendar ceremonial forms of the ancient Slavs. The aim of the research is revelation of features of world outlook, external factors influence and modeling of mental properties of Slavonic ethnic type. The form of constant spiritual revival is a ground of Slavonic world outlook that reflects in their principals of existence and sociocultural organization. The traditions of tribal (folk) knowledge based on ethnic memory are best of all shown in rituals, customs, celebrations, cults, behavior rules etc. Two groups of religious beliefs of ancient Slavs are highlighted in this work: deification of nature and cult of ancestors; also, the following features of worship forms are singled out – practical, household character, naturalistic approach closely connected to outside world.

Key words: written sources, especially philosophy, ethnic memory, sort of cult, inheritance traditions, calendar ceremonial.

Надійшла до редакції 07.12.2012

Постановка проблеми. Яскравим явищем європейської середньовічної культури, що залишила помітний слід у світовій історії є епоха Київської Русі. Проіснувавши з IX до середини XIII ст.¹ – вона була однією з найбільших монархій раннього Середньовіччя, яку іноді порівнюють з імперією Карла Великого [1, с. 22]. В часи свого найвищого розквіту територія держави простягалася від Чорного до Балтійського морів і Льодовитого океану, від Закарпаття до Північного Передуралля та Волго-Окського межиріччя. Держава підтримувала політико-економічні й соціокультурні відносини з близькими і далекими сусідами (з Великим Степом і Візантійською імперією, з Болгарським царством, Польським, Чеським і Угорським королівствами, з італійськими і німецькими містами, з Данією, Швецією і Норвегією, з Францією та Англією тощо). Династичні зв'язки київських монархів, особливо Ярослава Мудрого і Володимира Мономаха, стали хрестоматійними. Давньоруські купецькі човни і каравани проклали шлях «із варягів у греки», чималою мірою вплинувши на культуру і мистецтво сусідів.

Джерелами відтворення історії Київської Русі є писемні речові археологічні пам'ятки, основними джерелами є літописи: «Повість временних літ», Київський, Галицько-Волинський, Новгородські, Суздальський, Московський, Никонівський та ін. Чимало цінного додають і інші писемні пам'ятки – кодекси й записи норм права, князівські земельні грамоти, тощо. На жаль, складність вивчення слов'янської культури часів Київської Русі, особливо її ранніх етапів, пояснюється недостатньою кількістю писемних та археологічних джерел. Підкреслимо, що першим основним письмовим джерелом став літопис Нестора «Повість временних літ». Спираючись на праці попередників, на свідчення своїх сучасників, легендарні оповіді і героїчний епос древніх русичів, знаменитий літописець розповів нам, «звідки почалась Руська земля» [2, с. 64]. Ряд джерел розкривають окремі сторінки культурного побутування слов'ян часів Київської Русі: згадки болгарського письменника Чорноризця Храбра (поч. X ст.), дорожні нотатки арабського письменника Ібн-Фадлана (921-922 рр.) [3, с. 27-28; 4, с. 118], цікаві факти невідомого персидського географа X ст. з історії наших предків, їх звичаї, землю з багатою природою, з містами, населеними майстерними ремісниками. Однак, ці та інші джерела частіше характеризують зовнішні події східнослов'янської історії, що розгортаються за рахунок побудови політико-економічної системи та соціальних відносин.

Сьогодні актуальними залишаються питання, які можуть розкритися через причинно-наслідний зв'язок –

де систематизація зовнішніх і внутрішніх стосунків в країні, будівництво певної політико-економічної системи та розвиток соціокультурного й мистецького простору під час формування державності Київської Русі є наслідком раніше розвинутої суспільної форми, побудованої на докорінних родових звичаєвих стосунках та календарно-обрядових формах.

Метою дослідження є виявлення особливостей світогляду стародавніх слов'ян. Для досягнення мети дослідження розв'яжемо ряд завдань, зокрема, виявимо вплив зовнішніх факторів (соціально-історичних, політико-економічних) на моделювання ментальних ознак слов'янського етнотипу; визначимо принцип наслідування слов'янських етнотрадиційних елементів в умовах формування Київської Русі та встановимо характер трансформації календарно-обрядового землеробського циклу слов'ян у визначений історичний період.

Вершиною розвитку тисячолітньої слов'янської культури і всіх впливів на неї стала Київська Русь – середньовічна монархічна держава династії Рюриковичів. За багатьма показниками Русь у IX – X ст. поступалася лише Візантії та Арабському халіфату, випереджаючи імперію Каролінгів та інші західноєвропейські держави.

В історії Київської Русі маємо дві форми віросповідання (язичництво та християнство) і, відповідно, культурні доби – дохристиянський період і після прийняття християнства, не минаючи також періоду двовір'я. Розглядаючи особливості дохристиянської культури Київської Русі, яка складалася серед слов'янських племен, системний аналіз культурного середовища дозволить визначити, які склалися культурно-історичні умови для формування особливостей календарно-обрядового землеробського циклу. Точнішим буде визначити специфіку трансформаційних процесів календарно-обрядового циклу, враховуючи той факт, що під час формування державності Київської Русі, слов'яни вже мали розвинену календарно-обрядову землеробську систему, яку привнесли із собою. Так, протягом тисячоріч духовні традиції та побутування слов'ян тісно пов'язані з циклами природи та космічними явищами. У стародавніх племен був вкрай розвинутий «культ роду» (уособлював основу світоглядних уявлень про життя роду, племені та всесвіту)².

В середньовічній Русі, за умов наслідування східнослов'янських звичаїв, дотримання традицій роду є головним показником виживання та розвитку етносу (етнічної групи). Розкриваючи зачатки державності східних слов'ян відзначимо, що їх державотворчі традиції будуються на політичних об'єднаннях антів, що були відомі за візантійськими джерелами, та склавинів. На їх основі формувалося об'єднання племен. Так, серед об'єднаних племен виділялося полянське. Літопис свідчить, що поляни до Київської Русі жили осібно і володіли своїми родами – «живяху каждо съ родом своимъ на своих мѣстехъ, володѣюще

¹ Єдиною державою Київська Русь проіснувала до смерті князя Мстислава (1132 р.). Саме з цього часу історична наука веде відлік феодальної роздрібненості. Наприкінці XIII ст. дві з трьох складових Київської Русі – Північно-Східна (Володиморо-Суздальське князівство) та Південно-Західна Русь (Галицько-Волинське князівство) стають підвладними Золотій Орді. [Див.: Западная Европа и Киевская Русь в период феодальной раздробленности / История и эпохи развития человечества // <http://protown.ru/information/hidden/5834.html>].

² Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Іст. реліг. моногр. – К.: Обереги, 1991.

кождо родомъ своимъ», після ж смерті братів (Кія, Щека, Хорива) «почав рід їх тримати княжіння» [5]. Також можемо зазначити, що будівництво системи управління та апарату влади Київської Русі був побудований на принципі родових відносин. Слов'янські етнічні родові традиції лягають в основу будівництва нової держави, бо, як вже зазначено, дотримання традицій роду є показником розвитку етносу.

Загальновідомо, що традиції родових (народних) знань, на основі етнічної пам'яті, краще за все проявляються через обряди, ритуали, святкування, культу, норми поведінки тощо. Родові традиції не тільки поєднують минуле та сучасне й, навіть, майбутнє етносу. Традиція супроводжує життя етносу, в свою чергу, трансформуючись та вбираючи нові елементи. Традиції формують та одночасно зберігають культуру етносу. Так, засвоївши кращі досягнення народів східних слов'ян, Київська Русь протягом X-XII ст. вибудувала самобутню і високу культуру.

Суспільство Київської Русі за ідеологічними ознаками було тісно пов'язане з християнською релігією. Проте до самого процесу формування нової спільноти і появи першої східнослов'янської держави має відношення інша форма віросповідання – язичництво.

На час формування Київської Русі, східнослов'янське язичництво вже пройшло тисячорічний шлях розвитку. Змінювалося суспільство, його організація, соціально-історичні відносини, природні умови побутування, врешті решт, змінювалися сусіди. Так, трансформуючись разом із самим суспільством, язичництво зазнавало певних змін: по-різному зберігалися давні традиції й обряди, неоднозначно склалися взаємини із сусідами, різними темпами та на різному рівні йшов розвиток слов'янського світу в цілому [6, С. 196-197]. Дослідники культури стародавніх слов'ян, зокрема І. Крип'якевич, О. Ковальчук М. Попович, Б. Рыбаков відзначають, що первісні релігійні вірування мали практичний, побутово-господарський характер, необхідний людині на кожному кроці життя. За характером ці вірування були натуралістичного спрямування, тісно пов'язані з навколишнім світом. Людина прагнула бути в єдності з природою, оскільки залежала від неї. Тому в первісних віруваннях відображено шанобливе ставлення людини до явищ природи та навколишнього середовища – перш за все до сонця, води, землі, дерев і т.д., а особливо шанування – до тварин і птахів [7, с. 231-234].

Професор Є. Анічков стверджував, що Київська Русь мала три релігії: князь і його дружина своїм головним богом мали Перуна, купці і міщани визнавали свого бога торгівлі – Велеса («скотьего бога»), простий народ мав власних божків та духів. Пантеон Володимирових богів, на думку Є. Аніčkова, мав на меті політично об'єднати племена Київської Русі. Це були виключно княжо-дружинні боги, на чолі яких стояв Перун [8, с. 86-92].

В основі світогляду слов'ян, що відбивається в їх принципі побутування і в соціально-культурній організації, лежить форма постійного природного відродження (переродження, оновлення).

Ця циклічність відродження помічена зокрема А. Івановим, Н. Гальковським та Б. Рыбаковим в системі слов'янського календаря [6. с. 164-165; 9; 10, с. 74-79; 11, с. 85-86, 88]. А саме, в основі календарних свят лежало поклоніння природі, власне сонцю, як подавцю тепла і врожаю. Але до сонячного характеру свят приєднався ще культ мертвих. Святкуючи поворот сонця із зими на літо або прихід весни, слов'янин-язичник вірив, що разом з теплом, квітами і травами на землю повертаються і душі померлих. В міфопоетиці календаря смерть приймає символічний образ зими (сон, відпочинок і перетворення, пересотворіння).

Таким чином, в культурі стародавніх слов'ян можна виділити дві групи релігійних вірувань: обоження природи і культ роду. По-перше, для стародавньої людини вся природа була живою, населеною безліччю божеств. У відповідності з такими поглядами з'являлися своєрідні свята і обряди, пов'язані з порами року та збиранням врожаю, в них був відображений хліборобський і скотарський побут наших предків. По-друге, стародавні слов'яни вважали, що всі дії і вчинки в їх житті супроводжують предки, особливо під час весілля, похорону та народження, тобто найзнаменніших дат в житті людини. Тому у слов'ян було багато свят і обрядів на честь предків, їм приносили жертви, вшановуючи таким чином пам'ять померлих.

Література:

1. Киевская Русь // Тихомиров М.Н. Древняя Русь. М. : Наука, 1975. – С. 22-28. // Росмир / http://www.ros-istor.ru/_01/potom4
2. Полное собрание Русских летописей. – Т. 1. Лаврентьевская летопись и суздальская летопись по академическому списку. (Воспроизведение текста издания 1926-1928 г. Под ред. акад. Е.Ф. Карского). – М. : Из-во восточной литературы, 1962. – 579 с.
3. Путешествие Ибн-Фадлана на Волгу / Перевод и комментарий. Под ред. академика И.Ю. Крачковского. – Москва. Ленинград, 1939. – 42 с.; Воскресенская летопись / Составитель А.И. Цветков. – Рязань. – 1998 – С. 451-496.
4. Історія української культури [Текст]: навч. посібник, ч. 1. / Упоряд.: Г.Ф. Пономарьова, В.М. Бескорса, В.М. Малихіна. – Харків : ХПІ, 2010. – 152 с.
5. Повесть временных лет // Подготовка текста, перевод и комментарий О.В. Творогова // Библиотека литературы Древней Руси / РАН. ИРЛИ; Под ред. Д.С. Лихачева, Л.А. Дмитриева, А.А. Алексеева, Н.В. Поньрко. – СПб. : Наука, 1997. – Т. 1: XI-XII века. – 543 с. / <http://lib.pushkin-skijdom.ru/Default.aspx?tabid>
6. Рыбаков Б.А. Язычество древней Руси / Борис Александрович Рыбаков. – М. : Наука, 2008. – 784 с.
7. Історія української культури / Загал. ред. І. Крип'якевича. – К. : Лібідь, 1994. – 656 с.
8. Анічков Е.В. Язычество и древняя Русь / Евгений Васильевич Анічков. Послесловие В.Я. Петрухина. – М. : Индрик, 2003. – 440 с.
9. Рыбаков Б.А. Календар древних славян // Наука и жизнь. – 1962. – № 9; Рыбаков Б.А. «Черты и резы». // Вокруг света. – 1970. – № 1; Рыбаков Б.А. Календар IV в. из земли Полян. // Советская археология. – 1982. – № 4. – С. 66-89.
10. Иванов А.М. Рассветы и сумерки арийских богов. Расовое религиозоведение. (Сериял «Библиотека расовой мысли») / Анатолий Михайлович Иванов. – М. : Белые альвы, 2007. – 432 с.
11. Гальковский Н.М. Борьба христианства с остатками язычества в древней Руси. / Николай Михайлович Гальковский. – Т. 1. – Харьков, 1913-1916. – 700 с.